

Foto: Tom van Limpt

IN SLINKSTAND OM DE WERELD TE REDDEN?

Een lesidee bij een dystopische jeugdroman

Dystopische romans zijn populair binnen de jeugd- en jongerenliteratuur. Naast vertalingen verschijnen ook steeds meer dystopieën van Nederlandse bodem. In dit artikel stelt Linda Ackermans een lesidee voor bij *Quotum: Project Z* van Marloes Morshuis (2019).

LINDA ACKERMANS

Is het ene leven meer waard dan het andere? Die vraag wordt impliciet gesteld in *Quotum: Project Z* van Marloes Morshuis, een dystopische jeugdroman die veel aanknopingspunten biedt om met leerlingen in gesprek te gaan over actuele onderwerpen, zoals klimaatverandering en vluchtelingenproblematiek, of over ethische vragen rondom leven en dood. In dit artikel werk ik een idee uit om met de roman aan de slag te gaan in de les Nederlands.¹ Alvorens dat te doen, ga ik in op het genre dystopie en bespreek ik enkele theoretische uitgangspunten.

Hoop en dood

Na het succes van onder meer *De Hongerspelen* van Su-

zanne Collins (in het Nederlands verschenen in 2009) en *Inwijding* van Veronica Roth (in het Nederlands verschenen in 2012) is de dystopie uitgegroeid tot een populair genre binnen de youngadultliteratuur (Buenen, 2014).² In Nederland verschenen aanvankelijk vooral vertalingen, maar de laatste jaren richtten ook enkele Nederlandse (jeugd)auteurs zich op het genre.

Een dystopische roman beschrijft een (toekomstige) niet-bestaande samenleving die akelig en ongewenst is. De dystopische wereld is erger dan de wereld die de lezer kent, zo schrijven Balaka Basu, Katherine Broad en Carrie Hintz in de inleiding van hun bundel *Contemporary Dystopian Fiction for Young Adults: Brave New Teenagers* (2013). Zij wijzen op het geëngageerde en waarschuwend karakter van het genre: urgente vraagstukken rondom bijvoorbeeld klimaat, vrijheid, zelfbeschikkingsrecht,

identiteit en technologische vooruitgang komen aan bod in dystopische romans. In de vorm van een spannend avontuur kunnen deze verhalen jonge lezers, die de wereld en hun plek daarin proberen te begrijpen, aan het denken zetten, aldus Basu et al. (2013, p. 1).

Terugkerende thema's in dystopische romans voor jongeren zijn onder meer conformiteit en verzet: jonge hoofdpersonen strijden bijvoorbeeld tegen een regering met vergaande invloed op de persoonlijke levenssfeer. Een overkoepelend kenmerk waarmee dystopieën voor jongeren zich onderscheiden van dystopieën voor volwassenen is de hoop op verbetering: de adolescente hoofdpersonen komen met succes in opstand tegen de ongewenste samenleving waarin ze leven.³

Dat kan echter niet zonder offers. Hoofdpersonen in dystopieën voor jongeren komen onvermijdelijk in aan-

raking met de dood, zo zegt Kathryn James in haar boek *Death, Gender, and Sexuality in Contemporary Adolescent Literature* (2009). Ze bespreekt hoe wanhoop, geweld en dood een plaats vinden in zogenaamde *post-disaster* dystopieën: dystopische romans die het leven na een ramp thematiseren. Dat kan zowel een ecologische ramp zijn als een andere 'wereld veranderende' catastrofe. Basu et al. (2013, p. 3) onderscheiden daarom *environmental* dystopieën en *post-apocalyptische* dystopieën.

Post-disaster romans zijn volgens James op te vatten als een kritiek op de bestaande samenleving. Ze gaan altijd uit van een wereld die bekend is, om vervolgens te fantaseren over 'wat als...' (James, 2009, p. 154). Hoewel auteurs dus een toekomstbeeld schetsen, gaan de verhalen ook over het nu of zelfs over de geschiedenis. Sociale kritiek is daarmee inherent aan dystopische

Een dystopie biedt perspectief op sociale en politieke problemen en laat de lezer bij deze problemen stilstaan.

literatuur. Een dystopie biedt perspectief op sociale en/of politieke problemen en laat de lezer bij deze problemen stilstaan.

James laat verder zien hoe binaire opposities als hoop–wanhoop, leven–dood en optimisme–pessimisme met elkaar verweven zijn in *post-disaster* romans en hoe het samengaan van deze begrippen gevolgen heeft voor de ideologische betekenis van de tekst. Begrippen als dood en wanhoop wakkeren aanvankelijk angst aan, maar leiden uiteindelijk tot een nieuw begin. Voorzichtig suggereert James dat oorlog en geweld de effectiefste strategieën zijn om te dealen met het leven in een wereld na een ramp: in uitzonderlijke omstandigheden lijken bepaalde gedragingen gerechtvaardigd om verandering teweeg te brengen.

Slinkers en haters

De roman *Quotum: Project Z* van Marloes Morshuis is op te vatten als een *post-disaster* dystopie, waarin de wereld voorgoed veranderd is na drastische klimaatverandering en de explosie van een kernbom. Het huidige Europa bestaat niet meer: veel West-Europese landen hebben zich verenigd in één land, de Euro-Unie. Daarin is, net als in de rest van de wereld, het Bevolkingsverdrag van kracht: een quotum dat bepaalt hoeveel mensen in een land mogen wonen. Als gevolg van klimaatverandering zijn grote delen van de wereld onleefbaar geworden. De leefbare delen raakten overbelast en voor de vele vluchtelingen was nergens plek. Om een einde te maken aan de overbevolking dreigden wereldleiders met een kernoorlog, totdat in het Bevolkingsverdrag harde afspraken werden gemaakt over het verminderen van het aantal wereldburgers.

Om aan het quotum te voldoen, is het krijgen van kinderen in sommige landen verboden. In andere landen ontvangen mensen boven de zeventig geen zorg of breken mysterieuze, dodelijke ziektes uit. De regering in de Euro-Unie probeert het quotum te halen door mensen in 'slinkstand' te zetten: slinkers gelden als halve inwoners. Ze gaan niet naar school of hun werk, mogen geen geld bezitten, geen gas en stroom gebruiken, niet autorijden et cetera. Op die manier halveert hun voetafdruk en haalt de Euro-Unie het quotum zonder bloedvergieten.

Hoofdpersonen Tommy (16) en zijn broertje Axel zijn slinkers. Om hen als zodanig herkenbaar te maken, is een maansikkel in hun identiteitsbewijs gedrukt en aan de gevel van hun woning gespijkerd. Gevoed door een nieuwe president neemt de haat jegens slinkers toe. Tommy en Axel ontdekken dat de president slinkers wil uitroeien, met hulp van een organisatie genaamd Angeli Terrae. Deze organisatie streeft naar een 'schone en zuivere toekomst van de aarde' (p. 149) en vindt dat de Euro-Unie met de slinkconstructie het Bevolkingsverdrag omzeilt. De president en de Angeli Terrae staan op het punt Project Z uit te voeren: de slinkers zullen worden vergiftigd via de maaltijdpakketten die ze van de overheid ontvangen. Zo zullen er 'zero' slinkers overblijven.

De verhaallijn van Tommy en Axel wordt afgewisseld met een tweede verhaallijn over Atuniel: de zoon van een van de bedenkers van het Bevolkingsverdrag. Als minderjarig lid van de Angeli Terrae is hij niet van alles op de hoogte. Hij krijgt de opdracht om vrienden te worden met Tommy en Axel en uit te vinden over hoeveel geheime informatie zij beschikken. Naarmate hij langer met hen optrekt, veranderen Atuniels ideeën. Leden van de Angeli Terrae geloven dat de mens slecht omgaat met de wereld die God geschapen heeft en dat een herscheping met minder mensen de oplossing is. Voor Atuniel gaat Project Z echter te ver: 'Het verpest alles. De aarde kan toch geen frisse start maken als dat begint met een smerige vlek?' (p. 361).

Uiteindelijk beramen de jongens, samen met enkele andere jongeren, een plan om Project Z te voorkomen: met molotovcocktails blazen ze de voorraad vergiftigd voedsel op. Daarbij komen enkele arbeiders die nog in de opslagplaats aanwezig waren, om het leven. Bewijs van de vergiftigde maaltijden sturen Tommy, Axel en Atuniel naar de media. Het open einde van het verhaal laat de lezer met veel vragen achter.

In discussie

Het lesidee bij deze roman stelt praten en discussiëren over de verhaalinhoud centraal. *Quotum: Project Z* gaat over ethische dilemma's en urgente thema's. De setting, de gebeurtenissen en de keuzes, uitingen en gedragingen van de personages roepen ongetwijfeld reacties op bij lezers. Daarover van gedachten wisselen en de ver-

Enkele andere recente dystopische jeugdromans en youngadultromans

Ingesloten, Samira Ahmed (2019, vertaald)

De executie, Daniëlle Bakhuis (2019)

Overstroomd, Eva Moraal (2015)

H@ck – Het instituut en De kolonie, Mirjam Mous (2020)

Touching Juliette, Tahereh Mafi (2015–2021, vertaald)

Dor, Neal en Jarrod Shusterman (2019, vertaald)

schillende interpretaties en oordelen vergelijken in een inhoudsvolle, lezersgerichte discussie sluit aan bij het idee dat literatuuronderwijs kan bijdragen aan de persoonlijke en maatschappelijke vorming van leerlingen (zie ook Feskens & Roest, 2017). Het geëngageerde en sociaalkritische karakter van de dystopie maakt *Quotum: Project Z* bovendien uitermate geschikt voor deze werkvorm.

Het idee is in principe uitvoerbaar in twee lessen en geschikt voor docenten die ervoor kiezen leerlingen in een klas allemaal hetzelfde boek te laten lezen, om er vervolgens klassikaal aandacht aan te besteden. De doelgroep wordt primair gevormd door leerlingen in de tweede (vwo/havo) of derde (havo/vmbo) klas. Leerlingen hebben de roman gelezen voor aanvang van de twee lessen. De eerste les is gericht op het uitwisselen van leeservaringen en het leren over het genre dystopie; in de tweede les staat discussiëren aan de hand van enkele discussiepunten centraal.

In les 1 praat u kort met leerlingen over hun leeservaringen: Wat vonden zij wel en/of niet leuk aan het lezen van het boek? Welke zaken vielen hun op? Zouden zij de roman aanraden aan een vriend(in), en waarom? Vervolgens laat u uw leerlingen kennismaken met de belangrijkste kenmerken van de *post-disaster* dystopie. Dat kan uiteraard op verschillende manieren. Ter verdieping en inspiratie kunt u andere dystopische romans presenteren of leerlingen laten vertellen over dystopieën die zij gelezen (en/of gezien) hebben. Voor de discussie in les 2 is het van belang dat leerlingen kennis hebben genomen van de theorie: in de discussiepunten komen de kenmerken van *post-disaster* dystopieën – in versimpelde vorm – terug.

Leerlingen weten dus in ieder geval dat de setting een samenleving is die als gevolg van een ramp akeliger is dan de wereld die zij kennen. Zij weten dat dit soort

romans op te vatten is als een kritiek op de huidige samenleving en de geschiedenis en dat sociale en/of politieke problemen worden geadresseerd. Ook zijn ze bekend met James' (2009) opvatting dat begrippen als hoop–wanhoop, leven–dood en optimisme–pessimisme samengaan in deze romans. De theoretische achtergrond is inzichtelijker te maken door (leerlingen) voorbeelden uit het boek te (laten) geven. Welke parallellen met de geschiedenis zien leerlingen? Welke sociale en/of politieke problemen van nu worden bekritiseerd? Hoe gaan hoop–wanhoop en leven–dood samen?

In les 2 gaan leerlingen aan de hand van vijf discussiepunten met elkaar in gesprek over de romaninhoud. U presenteert de vijf discussiepunten en neemt deze kort met leerlingen door om de voorkennis te activeren: kunnen leerlingen zich deze situatie uit de roman herinneren? Begrijpen zij de informatie die in het discussiepunt genoemd wordt? Erna start de discussie.

Discussiepunt 1

De actie waarbij de jongens de voedselvoorraad oplazen, kost het leven aan enkele mensen die nog in de opslagplaats aanwezig waren. Volgens Kathryn James zijn oorlog en geweld wellicht de effectiefste strategieën om te dealen met het leven in een post-apocalyptische wereld: in uitzonderlijke omstandigheden is bepaald gedrag gerechtvaardigd. Alleen dan is verandering mogelijk. Wat vind jij: is de actie van de jongens gerechtvaardigd en waren de doden onoverkomelijk om verandering teweeg te brengen, of niet?

Discussiepunt 2

Slinkers in de Euro-Unie krijgen een maansikkel in hun identiteitsbewijs gestempeld. Ook wordt er een bordje met daarop een maansikkel aan de muur van hun huis gehangen. Zo zijn slinkers voor anderen herkenbaar. President Foxen wil met strengere maatregelen (bijvoorbeeld gevangenneming) voorkomen dat mensen hulp bieden aan slinkers. De parallellen met Joodse burgers in de Tweede Wereldoorlog zijn evident. Zou jij slinkers na Foxens verkiezingsoverwinning (nog steeds) helpen? En (hoe) valt te begrijpen dat president Foxen veel medestanders heeft en de presidentsverkiezingen won?

Discussiepunt 3
Enkele dunbevolkte landen, zoals de Noordelijke Unie, hebben geen quotum. Deze landen hebben immers niet te veel inwoners en voldoen dus al aan het Bevolkingsverdrag. De grenzen van deze landen zijn hermetisch afgesloten. Wat vind jij: moeten zij hun grenzen openstellen en vluchtelingen uit de Euro-Unie opnemen, of niet?

Discussiepunt 4
Slinkers hebben recht op medische hulp. Toen de broer van Sunny – een vriendin van Tommy en Axel – na een ongeluk op de spoedeisende hulp belandde, werd hij daar echter weer vanaf gehaald toen een niet-slinker zijn bed nodig had. Slinkerlevens blijken wel degelijk minder waard dan niet-slinkerlevens. De dood van de een betekent leven voor de ander. De Euro-Unie is het enige land dat met het slinkersysteem werkt. In andere landen wordt bijvoorbeeld zorg aan 70-plussers geweigerd om aan het Bevolkingsverdrag te voldoen. Wat vind jij van de keuze die de Euro-Unie maakt? Moet het slinkersysteem gehandhaafd blijven of zijn er redenen te geven die beleidsmaatregelen zoals het weigeren van zorg aan 70-plussers rechtvaardigen? Hoe raakt dit discussiepunt aan actuele vraagstukken in onze maatschappij (denk aan het ‘code zwart’-scenario tijdens de coronacrisis of aan een hogere zorgpremie bij een ongezonde leefstijl)?

Discussiepunt 5
Atuniel meent aanvankelijk dat de Angeli Terrae de aarde beschermen, terwijl anderen hem kapotmaken. Hij zegt: ‘Als we zo doorgaan, is straks alles op en gaat iedereen eraan. (...) niemand wil vrijwillig zijn leven opgeven. Maar we zijn met te veel, straks heeft níemand op aarde meer een leven. Het past niet meer.’ Sommige mensen zijn bang dat ze niet door kunnen leven zoals ze willen; ze willen hun welvaart niet delen, maar die wel voor zichzelf behouden. In *Quotum: Project Z* gaat niemand vrijwillig in slinkstand. In hoeverre ben jij bereid om een bijdrage te leveren aan het leefbaar houden van onze aarde? (Denk bijvoorbeeld aan afzien van vliegen, niet meer shoppen, geen vlees eten, geen kinderen krijgen.) In welke slinkstand ben jij bereid te gaan, en welke aanpassingen gaan te ver?

Tot slot
Basu et al. (2013, p. 13) noemen dystopieën voor jongeren ‘momentopnames van hedendaagse culturele angsten’: wat hebben we te vrezen in de toekomst? Jeugd- en youngadultdystopieën vervullen zowel een didactische als een escapistische functie, menen zij. De verhalen laten de lezer nadenken over politieke en sociale on-

Jeugd- en youngadultdystopieën vervullen zowel een didactische als een escapistische functie

derwerpen die van maatschappelijk belang zijn; tegelijkertijd zijn ze voor veel lezers vooral ook lekker leesbaar vanwege het spannende en avontuurlijke verhaal. In de klas leeservaringen uitwisselen en dieper ingaan op de sociaalkritische aspecten legt de nadruk meer op de didactische functie en kan bijdragen aan de maatschappelijke en persoonlijke vorming van jongeren.

De discussie kan worden afgesloten door in breder verband te spreken over de dystopie als medium om sociale kritiek te leveren. Welke actuele maatschappelijke onderwerpen zouden leerlingen graag terugzien in een dystopische roman, als zij die zouden mogen schrijven? ■

Linda Ackermans is docente Nederlands en werkt aan de Radboud Universiteit Nijmegen aan een proefschrift over youngadultliteratuur. Voor haar onderzoek ontving zij een Promotiebeurs voor Leraren van NWO.

NOTEN

1. De thema's in de roman maken een vakoverstijgende aanpak (maatschappijleer, burgerschapsvorming, aardrijkskunde) ook heel goed mogelijk.
2. Om verwarring te voorkomen, is het goed hier te wijzen op een discrepantie in het gebruik van de term *youngadultliteratuur*: in de Verenigde Staten verwijst die term veelal naar boeken voor lezers vanaf een jaar of dertien, terwijl het in Nederland gangbaarder is om *youngadultliteratuur* te zien als een vorm van literatuur voor jongeren vanaf circa vijftien jaar. Quotum: *Project Z* is uitgegeven als jeugdroman (13–15 jaar) bij Lemniscaat, maar de kenmerken van *youngadultdystopieën* zoals genoemd in de secundaire literatuur (Basu et al., 2013; James, 2009) zijn erop van toepassing. Voor een uitgebreide duiding van de term *youngadultliteratuur* zie Ackermans (2021).
3. In dat verband is een vergelijking tussen bijvoorbeeld Quotum: *Project Z* van Marloes Morshuis en *Het boek van alle angsten* van Emy Koopman (2020, uitgegeven voor volwassenen) zeer interessant.

LITERATUUR

- Ackermans, L. (2021). Een decennium *young adult* literatuur in Nederland (2009–2019): Een stand van zaken. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 137(1), 45–72.
- Basu, B., Broad, K., & Hintz, C. (2013). *Contemporary dystopian fiction for young adults: Brave new teenagers*. Routledge.
- Buenen, E. (2014). Een sprankje hoop in een verschrikkelijke wereld: Over dystopische young adult-literatuur. *Literatuur Zonder Leefstijl*, 28(94), 25–52.
- James, K. (2009). *Death, gender, and sexuality in contemporary adolescent literature*. Routledge.
- Feskens, M., & Roest, S. (2017). Praten over romanfragmenten: Een lezersgerichte aanpak van literatuur in de bovenbouw. *Levende Talen Magazine*, 104(4), 18–22.
- Morshuis, M. (2019). Quotum: *Project Z*. Lemniscaat.

etalage

De Nederlandse uitgeverijen presenteren de afgelopen weken weer stapels literatuur. Het is vrijwel ondoenlijk om de hele waslijst in kaart te brengen. Om die reden volgt hieronder een selectie van de meest bruikbare en in het oog springende titels.

Hoofdpersoon in de roman *Nachtangst* (De Bezige Bij, 192 blz.) van **Ronald Giphart** is de van oorsprong Nederlandse schrijver P.J. Weber, die in New York niet van zijn pen kan leven. Om in zijn levensonderhoud te voorzien, doet hij in de nachtelijke uren administratieve klussen voor een bedrijf. Op een avond wordt in het afgelegen pand ingebroken. Terwijl de angst te worden ontdekt hem in een wurggreep houdt en de inbrekers steeds dichterbij komen, begint Weber aan een testament, dat steeds meer op een bekentenis begint te lijken.

Prachtige wereld, waar ben je (Ambo|Anthos, 384 blz.) is de nieuwe roman van de Ierse schrijfster Sally Rooney. Alice is een succesvol romanschrijver, Felix werkt in een distributiecentrum. Ze voelen zich tot elkaar aangetrokken, maar kunnen ze elkaar ook vertrouwen? Alice haar beste vriendin is Eileen, die een pijnlijke relatiebreuk verwerkt en weer flirt met Simon, een jeugdvriend. Alle vier zijn ze nog jong, maar het leven vordert gestaag.

En ze maken zich zorgen over de wereld waarin zij leven, in deze aandoenlijke roman die geschikt is voor de leeslijst.

In *De nacht valt altijd* (Meulenhoff, 224 blz.), de nieuwe roman van de Amerikaanse auteur **Willy Vlautin**, staat de jonge vrouw Lynette centraal. Ze zorgt voor haar fragiele broer Kenny, heeft meerdere slecht betaalde baantjes en probeert tussendoor ook nog een studie te volgen. Op zoek naar onafhankelijkheid pot ze al jaren elke cent die ze verdient op, in de hoop dat ze ooit een hypotheek zal kunnen betalen voor het huurhuis in Portland dat ze deelt met haar moeder en broer. Uit wanhoop wendt ze zich tot schimmige kennissen uit haar verleden en wordt ze geconfronteerd met morele beslissingen die haarzelf en haar geliefden in gevaar kunnen brengen.

Mary (De Bezige Bij, 384 blz.) van **Anne Eekhout** is een historische roman over schrijfster Mary Shelley. Die verblijft op haar veertiende bij een familie in Schotland, waar een innige vriendschap ontstaat met Isabella Baxter. Samen dwalen ze in het nabijgelegen gebied dat al eeuwen verhalen herbergt over monsters en geesten, en op een dag stuiten ze diep in het bos op een man die geen man is. De ledematen zijn log en lelijk, het hoofd is menselijk noch dierlijk. Vier jaar later herinnert Mary zich dit monster uit het

bos, en vanuit die gedachte ontstaat haar verhaal over het monster van Frankenstein. Leuk om klassikaal te lezen, in combinatie met natuurlijk Shelleys meesterwerk *Frankenstein*.

In de roman *Eurotrash* (De Arbeiderspers, 224 blz.) van de Zwitserse auteur **Christian Kracht** bezoekt een naamloze verteller zijn bejaarde, alcoholische en recalcitrante moeder in Zürich. Samen met haar gaat hij op reis door Zwitserland, waarbij zijn moeder haar best doet het dubieuze deel van haar spaartegoeden te spenderen. De reis voert dit keer niet alleen naar de diepte van het eigen innerlijk, maar ook naar het verleden van de eigen familie, dat op tragische en soms komische wijze de Duitse geschiedenis heeft gekruist.

Een film met *Sophia* (Ambo|Anthos, 304 blz.) is de nieuwe roman van **Herman Koch**, over filmregisseur Stanley Forbes. Die heeft de beeldschone zeventienjarige Sophia gecast voor zijn nieuwste film. Maar al te graag werpt hij zich op als haar vaderfiguur. Maar tijdens de opnames worden Stanleys motieven steeds onduidelijker. Wat wil hij eigenlijk, met deze film, met dit meisje en met zichzelf? Geschikt om klassikaal te lezen, deze tragikomische roman. ■

Jacob Moerman

